

Alena Z á b o r s k á (Banská Bystrica)

VYUŽITIE ANTROPONÝM V ETNICKÝCH VTIPOCH

THE USE OF ANTHRONYMS IN ETHNIC JOKES

The aim of the paper is to describe the functions of anthronyms with an ethnic attribute in ethnic jokes. Based on the excerption of such anthronyms from 404 Slovak and 507 American ethnic jokes and a subsequent analysis, we assign three specific functions to these proper names – formal, ethno-referential, and compositional function. The presence of an ethnic specific anthronym turns a joke into an ethnic joke in the broadest sense and regardless of its topic. Moreover, these anthronyms refer the recipient to a specific ethnic group with its typical as well as stereotypical features and characteristics. Finally, these expressions may take an active part in the creation of the punchline via a play on words.

Keywords

anthronyms, ethnonyms, ethnic joke, ethnic humour, reference

Kľúčové slová

antroponymá, etnonymá, etnický vtip, etnický humor, referencia

Úvod

Podľa terminológie Medzinárodnej rady onomastických vied (The International Council of Onomastic Sciences) je proprium výrazovým prostriedkom, jedinečne identifikujúcim osobu, skupinu osôb, miesto, zvierata alebo predmet. Ako špecifickému prvku slovnej zásoby mu V. Blanár (2008) prisudzuje dvojakú povahu, vyplývajúcu jednak z interakcie s apelatívami a jednak z polarizácie voči apelatívam, vďaka ktorej sa podieľa na špecifickom druhu nominácie. „Je to najdetailnejšia klasifikácia javov skutočnosti jazykovými prostriedkami, ku ktorej dávajú podnet spoločenské komunikačné potreby“ (Blanár, 2008, s. 19).

Ako uvádza V. Blanár (1996), propriá a apelatíva, ktorých vzťah predstavuje sémantickú opozíciu, sa vyznačujú súborom spoločných funkcií (ako napr. nominácia, komunikačná a apelatívna funkcia). Názory odborníkov na špecificky onymické funkcie sa do istej miery líšia – podľa R. Šrámka (1999) sú hlavné funkcie vlastných mien individualizovať, diferencovať a lokalizovať, teda vyčleniť istý onymicky pomenovaný objekt zo skupiny objektov rovnakého druhu, odlišiť ho od ostatných objektov v rovnakej skupine a začleniť ho do istých kultúrnych, historických a iných vzťahov. V. Blanár chápe vlastné mená ako „vnútornú jednotu všeobecných, individuálnych a zvláštnych (špecifických) príznakov“ (Blanár, 1996, s. 33). Každé proprium poukazuje na všeobecnú triedu onymických objektov, do ktorej patrí, odkazuje na individuálne príznaky označovaného denotátu, umožňujúce identifikáciu jednotliviny v rámci danej triedy, a charakterizuje istú triedu onymických objektov prostredníctvom špecifických vlastností denotátov.

Vo vtípoch plnia propriá rozmanité funkcie – najčastejšie majú expresívnu funkciu, ktorou sa môže zvýrazniť vlastnosť nositeľa mena.¹ Niekedy expresívne meno slúži výlučne na ozvláštnenie textu a na obsah vtípu sa neviaže.² V iných prípadoch sa vlastné mená aktívne podieľajú na výstavbe pointy vtípu. Okrem schopnosti proprií zvýšiť expresívnosť textu zámenou za štylisticky neutrálne prostriedky ich možno využiť na naznačenie etnických, kultúrnych, historických a spoločenských okolností, ktoré pomáhajú recipientovi zorientovať sa v kontexte. Ten u neho aktivizuje mimojazykové súvislosti, nevyhnutné pre správne pochopenie vtípu.

Cieľom predloženého príspevku je priblížiť funkcie, ktoré plnia etnicky špecifické antroponymá (antroponymá s etnickým príznakom) v etnických vtípoch. Materiálová báza, s ktorou sme pracovali, obsahovala 404 slovenských a 507 amerických etnických vtíпов, ktoré sme získali zo slovenských a amerických informátorov knižných zbierok vtíпов, z internetu a od slovenských a amerických informátorov metódou rozhovoru. Výskum tvorí súčasť širšie koncipovanej pripravovanej dizertačnej práce, v ktorej sme všetky etnicky špecifické propriá rozdelili do troch základných kategórií (antroponymá, toponymá, chrématonymá) podľa povahy pomenúvaných onymických objektov, prihliadajúc pritom na ich špecifický sémantický a kultúrny príznak, ktorý nadobúdajú v kontexte konkrétneho vtípu,³ a osobitne sme vydělili i propriá presahujúce uvedené kategórie. Z rozsahových dôvodov v tejto štúdií skúmame len antroponymá, ktoré sme excerpovali z analyzovaných etnických vtíпов. Pri každom analyzovanom jave uvádzame maximálne dva vzorové vtípy, ich zdroj je umiestnený v zátvorkách i v zozname použitých bibliografických a internetových odkazov na konci štúdie (vtípy získané metódou rozhovoru odlišujeme slovným spojením „vlastný výskum“). Pod každý americký vtíp sme umiestnili vlastný slovenský preklad. S výnimkou ortografických zásahov sme nemenili formu ani obsah analyzovaných vtíпов a ich výber a použitie v predloženej štúdií neboli podmienené naším postojom k skutočnostiam zobrazeným v daných vtípoch.

Metonymický potenciál antroponym s etnickým príznakom

Spomedzi základných tried proprií majú v slovenských i amerických etnických vtípoch najväčšie zastúpenie antroponymá, teda vlastné mená ľudí alebo skupín ľudí, čo súvisí so špecifikami vtípu ako žánra, v ktorom vystupujú postavy s cieľom zosmiešniť istú ľudskú vlastnosť alebo situáciu. Do tejto skupiny sme zaradili

¹ Príkladom na také proprium sú antroponymá *Ochlastová*, *Slopaj* alebo *Štamperlík* (všetky naznačujú vzťah postavy k alkoholu).

² Napríklad antroponymá *Tlčhuba*, *Trkvas*, *Šlamajžna*, *Cickoš*, *Vrtinôžka* atď.

³ Máme tým na mysli propriá, ktoré sa vplyvom kontextu vtípu transonymizovali, napr. *Oxford* (anglické mesto) > *Oxford* (univerzita v meste Oxford).

i nepravé antroponymá, vlastné mená bytostí, ktoré si človek predstavuje ako ľudom podobné (Svoboda, 1973).

Hoci antroponymá v etnických vtípoch môžu plniť rozmanité funkcie, významná je najmä ich schopnosť naznačiť etnickú príslušnosť postáv vo vtipe, ktorá v mnohých prípadoch vplýva na pointu vtipu. Antroponymá naznačujúce etnickú príslušnosť postavy sú totiž nositeľmi etnostereotypných informácií, ktoré sa vzťahujú na všetkých členov daného etnika, vďaka čomu môžeme hovoriť o synekdochickej zámene typu *pars pro toto* (časť za celok).⁴ Synekdocha je druh metonymie, ktorá podľa J. Dolníka (2007) spočíva na priestorových, časových, príčinných a iných súvislostiach medzi entitami. Jej podkladom je logický vzťah implikácie medzi (statickým alebo dynamickým) príznakom a objektom. Zo sémantického hľadiska ide o prenos významu medzi hypokomponentom (určovacím komponentom) a hyperkomponentom (určovaným komponentom). Povedané inými slovami, ide o určovací vzťah medzi východiskovým a implikovaným pojmom, pričom metonymicky pomenovaná entita naznačená hyperkomponentom (v našom prípade etnikum, príp. člen etnika) je vo vecnej súvislosti s inou entitou naznačenou hypokomponentom (v našom prípade antroponymum). Z tohto dôvodu majú všetky antroponymá použité v etnických vtípoch potenciál byť metonymické. Dôležitý je zámer využitia toho-ktorého vlastného mena – ak plnia funkciu naznačenia etnickej príslušnosti postavy, a tým sprostredkovane odkazujú na všetkých členov istého etnika aj s ich typickými (stereotypnými) vlastnosťami, plnia funkciu metonymie, ktorá sa neobmedzuje na jednu konkrétnu onymickú triedu, ale presahuje jej rámec. Preto antroponymá v etnických vtípoch ďalej nečleníme podľa metonymického kritéria, ale na základe kvantity na osobné mená a skupinové mená, pričom ktorékoľvek proprium môže mať v závislosti od kompozície a obsahu daného vtipu metonymický príznak.

I. Osobné mená

V skupine osobných mien, teda mien jednotlivých ľudí (Svoboda, 1973), nachádzajúcich sa v etnických vtípoch vyčleňujeme dve základné podskupiny. Prvou sú mená známych osobností, ktoré primárne slúžia na zorientovanie sa v kultúrnom (a často i historickom) kontexte. Tieto propriá sa využívajú najmä v etnických vtípoch reagujúcich na istú dobovú alebo aktuálnu situáciu.

⁴ Nie v každom etnickom vtipe majú antroponymá potenciál synekdochicky zastupovať všetkých členov daného etnika. Napr. v etnickom vtipe o istej historickej udalosti môže byť terčom výsmechu konkrétna historická postava, ktorá sa viaže s danou situáciou. V závislosti od témy a cieľa výsmechu môže byť teda daný vtíp namierený na etnostereotyp etnika, ktorého členom je daná osobnosť, na istú historickú skutočnosť alebo na konkrétneho človeka. V prípade výsmechu jednotlivca (jeho individuálnych vlastností, činov, názorov atď.) nemožno uvažovať o synekdoche.

*Čím sa preslávil **Columbus**?*

Že sa dostal do Ameriky bez víz.

(Smiechoty.sk/vtipy/zo-sveta/16/)

Krištof Kolumbus bol taliansky moreplavec, ktorý objavil Ameriku v roku 1492. Z hľadiska pointy v tomto vtipe nie je dôležitá jeho etnicita, ale daná historická udalosť.

*I don't get why people make a big deal out of **Jesus** feeding five thousand people when **Hitler** made six million Jews toast.*

(vlastný výskum)

*Nechápem, prečo sú ľudia hotoví z toho, ako **Ježiš** nakrmil päťtisíc ľudí, keď **Hitler** spravil šiestim miliónom Židov toast.*

Zvýraznené osobné mená odkazujú na historické udalosti kľúčové pre pointu vtipu – Ježiš Kristus nakrmil päťtisíc ľudí piatimi bochníkmi chleba a dvoma rybami, Adolf Hitler ako vodca nacistického Nemecka bol zodpovedný za usmrcovanie Židov v koncentračných táboroch a spopolňovanie ich tiel. Pointa je vybudovaná na viacvýznamovosti anglickej frázy *make somebody toast*, ktorej prvý význam je „spraviť niekomu toast“ (čo významovo súvisí s opísanou biblickou udalosťou), jej druhý význam je „upiecť niekoho“ (čo významovo súvisí s ohavnými praktikami nacistického Nemecka pod vládou Hitlera voči Židom).

V iných vtipoch slúžia mená známych osobností na zasadenie do kontextu etnika. Vtedy vtíp nereaguje na dobovú alebo aktuálnu situáciu, ale predstavuje danú osobu ako zástupcu etnika, ktorý synekdochicky reprezentuje typické (stereotypné) vlastnosti svojho etnika. Správne pochopenie takéhoto druhu vtipu závisí od miery poznania prisudzovaných vlastností etniku, ktorého členom je zobrazovaná postava, a od znalosti jej etnického pôvodu.

*Pride minister k **Mao Ce-tungovi**:*

„Vodca, Slováci nám vyhlásili vojnu.“

„Slováci a koľko ich je?“

„Asi päť miliónov.“

„A v ktorom hoteli bývajú?“

(Smiechoty.sk/vtip/11322/)

Na pochopenie pointy vtipu recipient musí vedieť, že Mao Ce-tung bol najvyšším predstaviteľom Čínskej ľudovej republiky, ktorá je najľudnatejším štátom sveta. V tomto vtipe zámeno „nám“ odkazuje na Číňanov, z pohľadu ktorých má Slovensko veľmi málo obyvateľov.

Niekedy sú mená známych osobností súčasťou slovných hier, na ktorých je vybudovaná pointa vtipu. V takýchto prípadoch propriá môžu, ale nemusia naznačovať aj situáciu alebo stereotyp spätý s nositeľom daného mena.

Viete, ako sa odteraz bude volať Biely dom?

Čierny **Barack**.

(Vychytane.sk/p/2020/biely-dom)

Pointa uvedeného vtipu sa viaže so zvýrazneným antroponymom *Barack*, ktoré je krstným menom bývalého afroamerického prezidenta Spojených štátov amerických Baracka Obamu. Anglická výslovnosť mena [bəˈrɑːk] pripomína slovenský výraz „barak“, ktorého expresívny význam je „(rodinný) dom“ (Slovenské slovníky). Vtip sa vzťahuje na obdobie, keď bol Barack Obama zvolený za prezidenta USA ako prvý Afroameričan v histórii krajiny. Pomenovanie *Čierny Barack* vtipným spôsobom odkazuje na sídlo amerického prezidenta vo Washingtone D.C. (*Biely dom*), ako aj na farbu pleti (a prenesene i rasu) a meno v tom čase novozvoleného prezidenta USA.

*In 1910 a Hungarian religious leader was found to be a **Buddha pest**.*

(Moger, 1979, s. 29)

*V roku 1910 sa zistilo, že maďarský duchovný vodca je **budhistický škodca**.*

Budha bol zakladateľom budhistického náboženstva. V tomto do slovenčiny nepreložiteľnom vtipe je jeho meno súčasťou slovnej hry – *Buddha pest* znie podobne ako *Budapest* („Budapešť“), hlavné mesto Maďarska, čo súvisí s etnickým adjektívom *Hungarian* („maďarský“). Funkciou mena Budhy v tomto vtipe je len podieľať sa na jeho pointe prostredníctvom slovnej hry, mimojazykové súvislosti späť s držiteľom tohto mena nie sú pre pointu vtipu relevantné (jeho meno sa spája s adjektívom *religious*, teda „duchovný“).

Druhou podskupinou osobných mien využívaných v etnických vtipoch sú rodné mená a priezviská typické pre isté cudzie etniká – v slovenských vtipoch sú to mená ako *Dežo* (Róm), *Ivan*, *Volod'a* (Rus), *Izák*, *Kohn* (Žid), *László*, *István* (Maďar), v amerických vtipoch *Ole*, *Hjalmar* (Nór), *Luigi*, *Patsy* ako prezývka nositeľa mena Pasquale (Talian), *Jancywicz*, *Raczkiewicz* (Poliak). Tieto propriá formálne zastupujú členov rozmanitých etník ako nositeľov etnostereotypov, čím modelovo reprezentujú jednotlivé etniká. Opierajúc sa o tvrdenia J. Sipka (2012), antroponymá v etnických vtipoch sprostredkovane odrážajú modelové správanie jednotlivých etník a národov. V dôsledku toho nadobúdajú charakter lingvokulturém ako formálnych jednotiek odrážajúcich etnokultúrne konotácie.⁵ V etnických vtipoch sa pre svoje etnokultúrne konotácie takéto antroponymá môžu využívať bez explicitného etnonymického náboja, lebo sprostredkovane odkazujú na cudzie etniká.

⁵ Podľa J. Sipka (2010) „lingvokulturéma predstavuje jednotu jazykového a mimojazykového, je to jednota formy jazykového znaku, jeho obsahu a etnokultúrneho zmyslu, prostredníctvom ktorého odhaľujeme hlboký význam, konkrétne etnokultúrne súvislosti a konotácie jednotlivých jazykových jednotiek“.

To je však možné jedine pri antroponymách, ktoré majú v povedomí recipienta silnú väzbu k istému etniku.

*Dežo robí autoškolu. Na križovatke prejde cez stopku a inštruktor mu vraví:
„Vý ste nezbadali, aká tam bola značka?“
„Zbadal, hliníková – mám sa vrátiť?“
(Smiechoty.sk/vtip/13366)*

*SPEAKER: In this day and age, it is hazardous to use any jokes about ethnic groups. Many politicians and other public figures have gotten into trouble by using ethnic jokes. It is much safer to tell a story using a lost civilization like the Hittites. You've read about the Hittites in the Bible. They no longer exist. So, with your permission, I would like to tell you a story about two Hittites named **Ole** and **Lars**.
(Stangland, 1990, s. 113)*

*REČNÍK: V dnešnej dobe je nebezpečné hovoriť vtipy o etnikách. Mnohí politici a iné verejne známe osobnosti sa dostali do problémov, lebo hovorili etnické vtipy. Je oveľa bezpečnejšie povedať príbeh o stratenej civilizácii ako Chetiti. O Chetitoch ste čítali v Biblii. Už neexistujú. Takže s vašim dovolením by som vám rád povedal príbeh o dvoch Chetitoch **Olem** a **Larsovi**.*

V prvom vtipе antroponymum *Dežo* synekdochicky odkazuje na Rómov (túto referenciu nepriamo naznačuje aj prítomnosť negatívneho slovenského etno-stereotypu o Rómoch ako ľuďoch, ktorí kradnú), v druhom vtipе antroponymá *Ole* a *Lars* synekdochicky odkazujú na Nórov.

Osobitne chceme upriamiť pozornosť na osobné mená odkazujúce na Poliakov v amerických etnických vtipoch. V súvislosti s Poliakmi totiž nenájdeme istú stálu skupinu pravidelne sa opakujúcich poľských rodných mien ako v prípade iných etník. Namiesto toho sa vo vtipoch o Poliakoch používajú priezviská naznačujúce spätosť s poľským etnikom (resp. jazykom) prostredníctvom ich tvaru – v písomnej forme ide najmä o používanie spoluhláskovej skupiny *cz*, grafémy *w* a hláskového zakončenia *-ski* (napr. *Raczkiewicz*, *Witkowski*). Expedient vtipu má tak možnosť doplniť za koreň mena expresívne (resp. akékoľvek) slovo, čím zvýši expresivnosť textu bez straty etnického príznaku, ktorého nositeľom je sufix (*-ski*, *-icz*).

*Dumbrowski and Moronski are out hunting and kill a deer. They each grabbed a hind leg and began pulling it toward their truck. But the antlers kept slowing them down. Another hunter, passing by, said, “Why don't you pull that thing by the horns!” They did. Two hours later, **Dumbrowski** said, “This be good idea. It be lot easier!” “Yeah,” said **Moronski**. “But we be getting further and further away from the truck!”
(Wilde, 1973, s. 94)*

Dumbrowski a Moronski sú na love a zabijú jeleňa. Každý chytí jednu zadnú nohu a začali ho ťahať k nákladiaku. Ale parohy ich spomaľovali. Okoloidúci poľovník im povedal: „Prečo ho neťaháte za parohy!“ Tak aj spravili. O dve hodiny Dumbrowski povedal: „Toto byť dobrý nápad. Toto byť oveľa jednoduchšie!“ „Hej,“ povedal Moronski. „Ale my sa dostávať stále ďalej a ďalej od nákladiaka!“

Zvýraznené mená vznikli kombináciou anglických slov *dumb* („hlúpy“) a *moron* („debil“) so sufixom *-ski* (resp. *-owski*), ktorý menám dodáva poľský nádech.

II. Skupinové mená

V súvislosti s etnickými vtípmi majú dominantné postavenie etnonymá, čiže vlastné mená etník alebo členov etník, využívané na čo najjednoduchšie a najzreteľnejšie naznačenie etnickej príslušnosti vystupujúcich postáv. Ich postavenie v lexikálnom systéme nie je jednoznačné – ako pomenovania skupinových heterogénnych objektov patria podľa V. Blanára (1996) do prechodnej vrstvy medzi apelatívami a propriami. Etnonymá, pri ktorých sa stretávame s nejednotným ortografickým úzom v rôznych jazykoch, sa vydeľujú z rámca vlastných mien na základe niekoľkých osobitostí – nevznikajú jedinečným aktom nominácie, nie je pre ne charakteristická individuálna a kategoriálna jedinečnosť, neobsahujú antroponymické príznaky s potenciálom spriaznačiť ich onymickú sémantiku a existuje pri nich generický singulár a plurál (Blanár, 1996). Na príklade obyvateľských mien a prezývkových obyvateľských mien však J. Krško tvrdí, že skupinové názvy (čiže aj etnonymá) „sú propriami, pretože označenie nositeľov týchto skupinových mien je fixované na konkrétne územie“ (Krško, 2015, s. 86). Za rozhodujúce kritérium v tomto ohľade považuje „fixovanosť pomenovania k územiu“ (Krško, 2015, s. 85), teda v prípade etnoným územie obývané členmi istého etnika.⁶ Etnonymá vo vtípoch evokujú konotácie späť so zástupcami daného etnika – často ide práve o stereotypy, ktoré v mnohých prípadoch navyše podčiarkuje pointa vtípu.

Žid si zobral za ženu Cigánku. Po čase sa im narodil syn. Raz, keď mal už desať rokov, vbehol za mamou do kuchyne a kričí:

– Mamo, tá ja Cigán alebo Žid?

– Prečo sa pýtaš, synu?

– Tá bo vonka stojí bicygel' a ja neznám, či ho ukradnúc a či predac.

(Vychytane.sk/s/280/)

⁶ Problematické sú však pomenovania členov etník bez fixácie na konkrétne územie, ako napr. *Cigán*, resp. *Róm*.

Pointa tohto vtípu podčiarkuje negatívne etnostereotypné konotácie s Rómami (zlodejstvo) a Židmi (obchodovanie).

V prípade etnických vtíпов, v ktorých možno zmeniť vystupujúce etniká bez vplyvu na ich pointu (teda nepravé etnické vtípy, porov. Záborská, 2018), etnonym má nie sú nositeľmi etnokultúrnych konotácií, ale pomáhajú recipientovi vtípu prepojiť pranievanú vlastnosť alebo situáciu prítomnú v pointe vtípu s etnikom, ktorého zástupca vo vtípe vystupuje. Väčšinou ide o nekonkrétny a etnicky nešpecifický jav, ktorého prísúdenie k danému etniku na príjemcu vtípu nepôsobí rušivo.

*Did you hear about the **Italian** who bought a notebook to write all his thoughts in? Three years later he finished page one.*
(Wilde, 1973, s. 56)

*Počuli ste o **Talianovi**, ktorý si kúpil zápisník na zapisovanie všetkých svojich myšlienok?
Po troch rokoch dokončil prvú stranu.*

V uvedenom vtípe sa s etnonymom *Italian* („Talian“) neviaže žiadna etnostereotypná alebo etnošpecifická informácia, a tak ho možno zameniť aj za iné etnonymy. Zároveň je prostredníctvom pointy vtípu Talianom prísudzovaná hlúposť ako univerzálna ľudská vlastnosť.

V niektorých etnických vtíпоch vystupujú obyvatelia rôznych miest, regiónov alebo svetadielov, ktorých mená patria do súboru katokjónym, teda obyvateľských mien. Môže ísť pritom o člena etnicky heterogénnej skupiny ľudí pochádzajúcich z viacerých krajín s jednotnými typickými (stereotypnými) črtami (napr. *Afričan*), jazykovo a kultúrne špecifickej etnickej podskupiny (napr. *Kysučan*) alebo multi-etnickej jednotky založenej na štátnom zriadení (napr. *Soviet*). Ich výskyt v etnických vtíпоch je podmienený tematickým okruhom, pointou a zámerom vtípu, ako aj jazykovo-kultúrnym profilom východiskovej etnickej skupiny, resp. podskupiny.⁷

*Ide **Záhorák** po preplnenej bratislavskej ulici a narazí do veľmi nervózneho Bratislavčana. Ten naňho zreve:*

– Ty debil!

Záhorák sa naňho pozrie, zasmee sa a hovorí:

– Ná de bych biu! V Prióri!

(4ever.sk/najlepsie/vtipy-o-zahorakoch/stranka-3/#234)

⁷ Pri humornom poukazovaní na telesné, jazykové, kultúrne, sociálne a iné osobitosti v kontraste s východiskovým etnikom možno za cieľ výsmechu doplniť hyperonymické pomenovanie zahŕňajúce viaceré etniká so spoločnou, stereotypne pripisovanou a vo vtípe zosmiešňovanou vlastnosťou, ako napr. katokjónymá *Afričan* v súvislosti s tmavou farbou pleti a *Arab* v súvislosti s islamským náboženstvom.

Vo vtipe vystupujú dvaja Slováci – obyvateľ Bratislavy a obyvateľ Záhoria, regiónu na západnom Slovensku, vyznačujúceho sa osobitou formou slovenčiny, záhorským nárečím. Pointa vtipu je výsledkom homofónneho vz'ahu medzi slovenskou nadávkou *debil* a záhorským slovným spojením *de biu*, čo má v spisovnej slovenčine podobu „kde bol“.

Do kategórie skupinových mien pomenúvajúcich isté spoločenstvo sme zaradili aj etnické prezývky, ktoré M. Košková (2006, s. 24) definuje ako „expresívne jednotky s výrazne pejoratívnym nábojom [...], s osobitým pomenovacím zámerom zosmiešniť pohrdlivým označením iné národy alebo etnické skupiny“. V anglofónnej literatúre v súvislosti s hanlivým pomenovaním etnických skupín nájdeme termín *ethnophaulism*, ktorý jeho autor A. A. Roback (1944, s. 251) odvodil z gréckych slov označujúcich „ľud, kmeň“ (*ethnos*) a „znevažovať, zhadzovať“ (*faulizó*), príp. slovné spojenia *ethnic slur* a *ethnic insult* (doslova „etnická urážka“). Podľa G. Hughesa (2006) vzniklo v Spojených štátoch vplyvom multikultúralizmu, prítomnosti mnohých rôznorodých etnických menšín a problematického chápania národnej identity veľký počet regionálnych i etnických prezývok, na ktoré súčasná americká spoločnosť v porovnaní s inými krajinami reaguje veľmi kriticky a citlivo. Ako jazykové prostriedky humorne, ironicky, ba až zlomyseľne reagujúce na inakosť členov cudzích etník patria etnické prezývky k najočividnejším prejavom xenofóbie a predsudkov voči cudzincom, pričom ich urážlivosť závisí najmä od používateľov.⁸ Hoci v súčasnosti patria v americkej kultúre k tabuovým slovám, našli sme ich v niekoľkých amerických etnických vtípoch, čo naznačuje špecifický charakter a funkciu etnického vtipu. V našom korpuse slovenských etnických vtíporv sme etnické prezývky nenašli.

Mená v tejto podskupine sú inherentne expresívne (porov. Findra, 2004), čím predstavujú protipól k neutrálnym a nociónálnym etnonymám. Vychádzajúc z klasifikácie hodnotiacich príznakov podľa O. Orgoňovej a A. Bohunickej (2011) možno etnickým prezývkam prisudzovať afektívny hodnotiaci lexikálny význam, lebo ich uprednostňovanie pred neutrálnymi etnonymami poukazuje na zámer expedienta vyjadriť intenzívny negatívny emocionálny postoj k inej osobe. Podobne ako pri nadávkach a vulgarizmoch aj pri etnických prezývkach prevládajú sémantické komponenty „zlý“ a „hlúpy“, čo naznačuje prepojenosť s etnocentrickým postojom dominantným v etnickom humore.

V tom najširšom zmysle môžeme prezývku chápať ako neoficiálne neúradne pomenovanie jednotlivca (Krško, 2000) „s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou“ (Patrás,

⁸ Ukázkovým príkladom je americká etnická prezývka *nigger* označujúca černocho, ktorá je v súčasnosti vnímaná ako pejoratívna (predovšetkým v komunikácii belochov s černocho), no podľa J. L. Dillarda (v Hughes, 2006, s. 146) nadobudla urážlivý podtón až po tom, ako ju belosi začali používať na vyjadrenie opovrhnutia černocho.

1997, s. 98). Na tvorbe prezývok sa podieľajú rôzne motivačné faktory (porov. napr. Patráš, 1997; Knappová, 1996), ktoré ovplyvnili aj etnické prezývky nachádzajúce sa v nami zozbieranom výskumnom materiáli. Ľahko identifikovateľné sú najmä konotačné etnické prezývky,⁹ ktoré sú odvodené od formy etnonyma v jazyku domáceho alebo zosmiešňovaného etnika, vďaka čomu ich možno rýchlo stotožniť s cieľovým etnikom. Pre mnohé americké etnické prezývky v tejto kategórii je príznačná prítomnosť ironického deminutívneho sufixu -y (Hughes, 2006, s. 149).

*If you see a Norwegian walking around with bleeding wounds on his face... Don't worry. It's just another **Norsky** who's been trying to learn to eat with a fork.* (Stangland, 1990, s. 67)

*Ak stretnete Nóra s krváčajúcimi ranami na tvári... Nerobte si starosti. Je to len ďalší **Nór**, ktorý sa snaží naučiť jesť vidličkou.*

*What's the first thing a **Polack** does when he gets out of the shower? Takes off his clothes.*

(Wilde, 1973, s. 104)

*Čo spraví **Poliak** ako prvé, keď vyjde zo sprchy? Vyzlečie sa.*

V uvedených amerických etnických vtípoch sa nachádzajú dve etnické prezývky – na označenie Nóra je použitý výraz *Norsky*, ktorý vznikol zlúčením nórskeho výrazu *norsk* (po slovensky „nórsky“) a sufixu -y (Oxford Dictionaries); na označenie Poliaka je použitý výraz *Polack*, ktorého forma je pravdepodobne ovplyvnená poľským výrazom *Polak*, po slovensky „Poliak“. Obe pomenovania majú hanlivý podtón a hoci je ich podoba ovplyvnená jazykom označovaných etník (teda nóřčinou a poľštinou), neodlišujú sa úplne od štandardných anglických výrazov *Norwegian* a *Polish*. V slovenčine pre tieto etniká nemáme etnické prezývky, a tak sme v slovenskom preklade vtípoiv použili neutrálne etnonymá.

Pre nečlena východiskového etnika sú menej zrozumiteľné etnické prezývky, ktorých forma priamo nenaznačuje vzťah k cieľovému etniku. Tieto prezývky sú motivované rôznymi faktormi (telesné osobitosti, kultúrne špecifiká, situačné okolnosti atď.) a pôvod niektorých z nich nie je úplne jasný. Nezávisle od ich motivácie ide o politicky nekorektné prezývky s negatívnym nábojom, ktorých prítomnosť vo vtipe zvyšuje jeho expresívnosť a naznačuje nepriateľstvo voči zosmiešňovaným etnikám.

*When Hitler received unexpected guests, he said, "If I'd known you were coming, I'd have baked a **kike**."*

(vlastný výskum)

⁹ Podľa V. Patráša (1997, s. 100) sú konotačné prezývky „motivované priamym vzťahom k rodnému menu, častejšie k priezvisku“.

Keď k Hitlerovi prišli neočakávaní hostia, povedal: „Keby som bol vedel, že prídete, bol by som upiekol Žida.“

Etnická prezývka *kike* [kaik] predstavuje urážlivé pomenovanie Žida (Oxford Dictionaries). Na rozdiel od prezývok v predchádzajúcich vtipoch jeho podoba nenaznačuje spätosť so Židmi (po angl. *Jews*). Pointa vtipu je vybudovaná na zvukových podobnostiach tohto pomenovania a angl. substantíva *cake* [keik], po sloven. „torta, koláč“; vtip zároveň odkazuje na postoj nemeckého nacistického vodcu A. Hitlera k Židom.

Z onomastického hľadiska možno etnické prezývky považovať za súčasť antroponymickej zložky onymického komunikačného registra, ktorý J. Krško definuje ako „súbor onymických (jazykových) a mimojazykových prostriedkov, používaných v istých komunikačných sférach a komunikačných situáciách, determinovaných sociálnymi, komunikačnými, makrosociálnymi a mikrosociálnymi registrovými normami“ (Krško, 2016, s. 25). Ako autor ďalej uvádza, v porovnaní s apelatívnu časťou komunikačného registra majú mimojazykové prostriedky v onymickej (propriálnej) časti výrazne menšie uplatnenie. Pri propriách (a konkrétne i pri etnických prezývkach) sa rozličné druhy neverbálnych prejavov (zvukové, mimické, kinetické atď.) odrážajú na ich forme, ktorá tak signalizuje istú charakteristickú (resp. stereotypnú) črtu nositeľa mena. Etnické prezývky ako expresívne prvky jazykového systému možno považovať za súčasť antroponymického komunikačného registra etnika ako špecifickej sociálnej skupiny. Hoci antroponymický register skupiny predstavuje „súbor všetkých podôb antropónym používaných skupinou na označenie členov tejto skupiny“ (Krško, 2016, s. 65), v antroponymickom registri etnika sa nenachádzajú len subregistre jeho členov (čiže príslušníkov daného, resp. východiskového etnika), ale aj propriá vzťahujúce sa na nečlenov skupiny (čiže príslušníkov cudzích, resp. cieľových etník). Ide teda o všetky podoby antropónym označujúce cudzie etniká a ich členov, ktoré možno považovať za súčasť kolektívneho vedomia alebo tzv. sociálnej pamäti (porov. Krško, 2016) i onymického priestoru (porov. Blanár, 1996). Onymická scéna¹⁰ istého etnika je v porovnaní so scénou menšej sociálnej skupiny (napr. obyvatelia mesta, členovia rodiny) stabilnejšia – východiskové etnikum má na označovanie členov cieľového etnika k dispozícii pomerne málo všeobecne známych variantov. Čím vyššia propriálna úroveň systému, tým je menšia onymická (v tomto prípade antroponymická) scéna, a tým má východiskové etnikum vo svojom lexikálnom inventári menej foriem na označovanie cieľového etnika a jeho členov. Zástupca cudzieho etnika pritom nemusí poznať svoju prezývku (a ani etnonymum), ktorou

¹⁰ V. Blanár charakterizuje onymickú scénu ako „súbor všetkých jestvujúcich formálnych a obsahových variantov a synonym používaných v rozličných komunikačných situáciách na označenie tohože denotátu“ (Blanár, 1996, s. 26).

je označovaný v jazyku iného etnika, a na rozdiel od prezývky jedinca patriaceho do istej sociálnej skupiny jeho postavenie nezohráva žiadnu rolu.

Z pragmatického hľadiska sa podľa M. Hirschovej (2013) vlastné mená ako špecifický prípad nedeskriptívneho modu referencie nachádzajú na pomedzí deiktických a referenčných výrazov, ktorých základný rozdiel spočíva v charaktere prostriedkov odkazovania na extralingválnu skutočnosť.¹¹ Propriá asociujúce isté kultúrne konotácie majú okrem základných onymických funkcií (individualizovať, diferencovať a referovať – porov. Šrámek, 1999) evokačnú, konotačnú a v prípade etnických prezývok aj expresívnu funkciu, a tak sa približujú deskripciám alebo plnovýznamovým lexikálnym jednotkám vystihujúcim črty entity, na ktoré odkazujú (porov. Hirschová, 2013). V dôsledku silných konotácií sa niektoré propriá môžu stať apelatívami a vtedy sa ich význam týka vlastnosti typickej alebo stereotypnej pre denotát, na ktorý odkazuje proprium, z ktorého vznikli (napr. *deetnonymá*¹² *škót* a *žid* vzniknulosie z etnoným *Škót* a *Žid* sú deskriptívne, lebo nesú význam *skúposť*, stereotypne pripisovaný členom daných etnických skupín).

Vlastné mená patria do skupiny tzv. shifters aj s indexami, s ktorými ich spája schopnosť priamej referencie v dôsledku absencie pojmového obsahu. Hoci propriá na rozdiel od indexov neinformujú o tom, ako má adresát označovanú entitu kontextovo identifikovať, naznačujú referenčný zámer autora (porov. Hirschová, 2013). V súvislosti s funkciami etnického humoru môžeme brať do úvahy najmä zámer upevniť skupinovú príslušnosť a zosmiešniť cudzie, nezvyčajné praktiky – ide teda o zámary vyplývajúce z etnocentrizmom súvisiacej opozície *my – oni*.

V súvislosti s metonymickými antroponymami s etnokultúrnymi (najmä etno-stereotypnými) konotáciami môžeme uvažovať nad neurčitou referenciou, lebo napriek vzťahu s konkrétnym etnikom sa synekdochické osobné alebo skupinovú antroponymá vzťahujú na generickú triedu objektov (v tomto prípade na isté etnikum), príp. možno uvažovať o generickom referovaní nezávislom od časopriestorových súvislostí (porov. Hirschová, 2013), čo je v súlade s nadčasovou platnosťou etnických stereotypov, ktoré tieto propriá konotujú.

¹¹ Deixa je lokalizácia a identifikácia osôb, objektov, udalostí, procesov a aktivít, o ktorých sa hovorí alebo na ktoré sa odkazuje, a to vzťahnutím na časopriestorový kontext vytvorený a udržiavaný výpovednou udalosťou, na ktorej sa zúčastňuje autor a aspoň jeden adresát. Referencia sa týka vzťahovania autosémantického slova s kontextovo nezávislým významom na prvok mimojazykovej reality prostredníctvom svojho pojmového obsahu. Iba v prípade referencie dokáže istý jazykový výraz odkázať recipienta na daný denotát bez potreby bližšej špecifikácie alebo prítomnosti demonštraív vďaka pojmovému obsahu tohto výrazu a jeho deskriptívnemu charakteru (porov. Hirschová, 2013).

¹² V súlade s náhľadmi M. Koškovej (2006) a L. Garančovskej (2012) rozumieme pod pojmom *deetnonymum* apelativizované etnické názvy s preneseným významom.

Záver

Na základe nášho výskumu slovenských a amerických etnických vtipov sme vyčlenili tri základné funkcie, ktoré môžu plniť etnicky špecifické antroponymá v etnických vtipoch. Prvú funkciu by sme mohli nazvať formálna funkcia, lebo ich prítomnosť vo vtipе spôsobuje, že sa z neho stáva etnický vtip v užšom alebo širšom zmysle slova, a to nezávisle od jeho obsahu. Vďaka etnonymám a antroponymám, ktoré synekdochicky zastupujú etniká, vtip okamžite nadobúda etnický príznak a popri tom sa v niektorých prípadoch nepriamo zvyšuje jeho humornosť.¹³

Etnicky špecifickým antroponymám možno prísúdiť i etnoreferenčnú funkciu, a to na dvoch rovinách. Prvá rovina sa týka priamej referencie na pomenované etniká, čiže tieto výrazy recipientovi umožňujú vybrať si príslušné etniká spolu s ich základnými (všeobecne známymi) atribútmi, ako napr. tradície a jazyk – ide teda o objektívne a nemenné charakteristické črty etnika. Druhá rovina súvisí so sekundárnymi atribútmi daného cieľového etnika z pohľadu východiskového etnika, ako napr. etnostereotypy – sú to vlastnosti a črty, subjektívne prisudzované istému etniku východiskovým etnikom. Etnoreferenčná funkcia teda v sebe zahŕňa odkaz na denotatívne i konotatívne významy antroponym.

Navyše sa tieto propriá môžu podieľať na priamej výstavbe výslednej pointy vtipu, vďaka čomu možno niektorým antroponymám prísúdiť kompozičnú funkciu. Najvýznamnejšie využitie majú v slovných hrách, a to najmä v americkom etnickom humore. V niektorých prípadoch je ich účasť v slovnej hre podmienená len ich formálnymi (zvukovými, grafickými) vlastnosťami, v iných prípadoch však antroponymum vstupuje do slovnej hry aj s typickými, resp. stereotypnými vlastnosťami alebo historickými okolnosťami, späťmi s pomenovaným etnikom. Ako príklad uvádzame nasledujúci vtipný výrok:

Irish I were drunk.
Kiežby som bol opitý.
(Urban Dictionary)

Etnicky špecifický výraz *Irish* (po sloven. „írsky“ i „Ír“) je súčasťou slovnej hry, lebo znie podobne ako *I wish*, ktoré doslova znamená „prajem si“. Okrem priamej referencie na Írov odkazuje tento výraz v súčinnosti so zvyškom vtipu na etnostereotypnú záľubu Írov v nadmernej konzumácii alkoholu.

Hoci etnicky špecifické antroponymá môžu plniť i iné funkcie (napr. expresívnu), predstavenými tromi funkciami sa odlišujú od ostatných antroponym používaných v akýchkoľvek vtipoch. Osobitou je kompozičná funkcia – nie každé etnicky špecifické antroponymum použité v etnickom vtipе automaticky plní túto

¹³ Ako uvádza Ch. Davies (1990), vtip o hlúposti, v ktorom vystupuje zástupca istého etnika, je vtipnejší ako totožný vtip bez etnickej zložky.

funkciu, to závisí od spôsobu výstavby jeho pointy i od jeho témy. Zároveň sa v pozícii slovnej hry môže použiť aj iné antroponymum, ale len antroponymám s etnickým príznakom majú potenciál odkazovať na istú etnicky špecifickú informáciu aj v slovnej hre.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena*. Bratislava: Veda.
- BLANÁR, V. (2008): *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV.
- DAVIES, Ch. (1990): *Ethnic Humor Around the World – A Comparative Analysis*. Bloomington: Indiana University Press.
- DOLNÍK, J. (2007): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- FINDRA, J. (2004): *Štylistika slovenčiny*. Martin: Osveta.
- GARANČOVSKÁ, L. (2012): Od ameriky cez talianov, maďarov, mongolov až po turecké hospodárenie (Národné stereotypy v jazykovej praxi). In: G. Múcsková (ed.), *VARIA XX*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, s. 153–166.
- HIRSCHOVÁ, M. (2013): *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum.
- HUGHES, G. (2006): *An Encyclopedia of Swearing*. Armonk: M.E. Sharpe.
- KNAPPOVÁ, M. (1996): Tvorba prezdívok stále živá. In: M. Majtán – F. Ruščák (eds.), *12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, s. 122–125.
- KOŠKOVÁ, M. (2006): Etnické koncepty v jazyku (na bulharskom a slovenskom materiáli). *Slavica Slovaca*, 41, 1, s. 17–31.
- KRŠKO, J. (2000): Sociálno-psychologické aspekty pomenovania. In: P. Žigo (ed.), *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, s. 75–84.
- KRŠKO, J. (2015): Soták – apelatívum či proprium? Alebo o onymickej stránke skupinových názvov. In: I. Valentová (ed.), *19. slovenská onomastická konferencia*. Bratislava: Veda, s. 83–87.
- KRŠKO, J. (2016): *Všeobecnolingvistické aspekty onymie*. Banská Bystrica: Belianum.
- ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. (2011): *Lexikológia slovenčiny*. Bratislava: Stimul.
- Oxford Dictionaries* [online]. <<https://www.oxforddictionaries.com/>> cit. 2018-05-27.
- PATRÁŠ, V. (1997): Sociolingvistické kontexty školských prezývok. In: S. Kania (ed.), *Spoleczne zróżnicowanie współczesnej polszczyzny*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s. 97–108.
- ROBACK, A. A. (1944): *A Dictionary of International Slurs (Ethnophaulisms) with a Supplementary Essay on Aspects of Ethnic Prejudice*. Cambridge, MA: Sci-Art Publishers.
- SIPKO, J. (2010): Jazyková prezentácia hodnôt. In: *Jazyk a kultúra* [online]. Prešov: Lingvo-kulturologické a prekladateľsko-tlmočnicke centrum excelentnosti pri FF PU, roč. 1, č. 3. <<http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo3.html>> cit. 2018-06-21.

- SIPKO, J. (2012): Fragmenty jazykového obrazu našej doby v aforizmoch. In: *Jazyk a kultúra* [online]. Prešov: Lingvokulturologické a prekladateľsko-tlmočnicke centrum excelentnosti pri FF PU, roč. 3, č. 10. <<http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo10.html>> cit. 2018-05-29.
- Slovenské slovníky* [online]. <<http://slovniky.juls.savba.sk/>> cit. 2018-05-27.
- ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- SVOBODA, J. a kol. (1973): Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. *Zpravodaj miestopisné komise ČSAV*, XIV, 1.
- ZÁBORSKÁ, A. (2018): Komparatívna analýza slovenského a amerického etnického humoru. In: *Jazyk a kultúra*. Prešov: Lingvokulturologické a prekladateľsko-tlmočnicke centrum excelentnosti pri FF PU (v tlači).

ZDROJE POUŽITÝCH VTIPOV

- 4ever.sk* [online] <<http://vtipy.4ever.sk/>> cit. 2018-05-27.
- MOGER, A. (1979): *The Complete Pun Book*. New York: Ballantine Books.
- Smiechoty.sk* [online] <<http://www.smiechoty.sk/vtipy>> cit. 2018-05-27.
- STANGLAND, R. (1990): *Norwegian Home Companion*. New York: Dorset Press.
- Urban Dictionary* [online] <<https://www.urbandictionary.com/>> cit. 2018-05-29.
- Vychytané.sk* [online] <<http://vtipy.vychytane.sk/>> cit. 2018-05-27.
- WILDE, L. (1973): *The Official Polish-Italian Jokebook*. Los Angeles: Pinnacle Books.

Alena Záborská
azaborska7@gmail.com
Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
Tajovského 51
974 01 Banská Bystrica
SLOVENSKO